

לשון של זהורית – אחת או שתיים?

א. מבוא

ב. הסוגיה במסכת יומא

ג. שיטת תוספות ישנים

ד. שיטת הרמב"ם

ה. מניין היו קונים את הלשון של זהורית

ו. סיכום

א. מבוא

לשון של זהורית היא גיזת צמר סרוק הצבוע בתולעת שני,¹ הנזכרת כמה פעמים במשנה ובתלמוד כחלק מסדר עבודת יום הכיפורים. המשנה בפרק רביעי של מסכת יומא מלמדת שלאחר ההגרלה על שני השעירים הכהן הגדול קושר לשון של זהורית בראש השעיר המשתלח למדבר כדי להבדיל אותו מחברו הקרב כחטאת:

קשר לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח והעמידו כנגד בית שלוחו, ולנשחט כנגד בית שחיתתו.²

התיאור הבא של הלשון מופיע בהמשך בפרק שישי של מסכת יומא בתיאור דחייתו של השעיר במדבר:

מה היה עושה? חולק לשון של זהורית, חציו קשור בסלע וחציו קשור בין שני קרניו, ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד.³

במשנה בפרק רביעי הלשון הנקשרת בראש השעיר משמשת כסימן המונע בלבול בינו ובין השעיר שהוגרל לה'. אולם על פי המשנה בפרק שישי הלשון משמשת כ'מכשיר' בעל אופי נסי שבהלבנתו מתפרסמת מחילת העוונות לישראל, וכדברי המשנה במסכת

1. רש"י יומא לט ע"א ד"ה לשון; מא ע"ב ד"ה שתי לשונות. הצבע הכתום-אדום הופק מביציה של כנימת-מגן (Kermesidae) החיה על עצי אלון. ראה: זהר עמר, בעקבות תולעת השני הארץ-ישראלית, ירושלים, תשס"ז.

2. יומא מא ע"ב. במאמר זה לא נדון בלשון שניתנה על השעיר הפנימי, אם אכן הייתה כזו (ראה להלן הערה 20).

3. שם סז ע"א.

שבת: "מניין שקושרין לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח, שנאמר: 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו'".⁴

בברייתא המובאת בגמרא מתבאר שקשירת לשון הזהורית בסלע ובין קרני השעיר הייתה תקנה מאוחרת, ואילו הנוהג המקורי היה קשירת הלשון בבית המקדש על פתחו של האולם כדי לפרסם בפני העם שנקהל בעזרה לצפות בעבודת יום הכיפורים את מחילת העוונות:

בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח האולם מבחוץ, הלבין – היו שמחין, לא הלבין – היו עצבין ומתביישין. התקינו שיהיו קושרין על פתח אולם מבפנים, ועדיין היו מציצין ורואין: הלבין – היו שמחין, לא הלבין – היו עצבין. התקינו שיהיו קושרין אותו חציו בסלע וחציו בין קרניו.⁵

יש לברר אם כן כמה לשונות היו, והאם הלשון שקושרים בראש השעיר היא זו שהתחלקה לאחר מכן. אגב כך יתבאר מהו המקור הכספי של ההקדש ממנו היו קונים את הלשון.⁶

ב. הסוגיה במסכת יומא

מלשון המשניות שהובאו לעיל נראה באופן פשוט שאת אותה הלשון שקושרים בתחילה להבדיל בין השעירים חולקים בסופו של דבר וקושרים בסלע ובין קרניו.

יתירה מזו, הסוגיה בגמרא על המשנה בפרק רביעי מסתפקת מהו משקל הלשון, לכאורה הלשון המוזכרת במשנה הניתנת לסימון, ור' יוסף מוכיח את דבריו מכך שהלשון טעונה חלוקה:

-
4. ישעיהו א, יח; שבת פו ע"א. ראוי לציין שקשירת לשון של זהורית בראש השעיר אינה נזכרת בתורה ואף לא במדרשי ההלכה.
 5. יומא שם. וראה יומא סח ע"ב שנראה שהדבר נתון במחלוקת תנאים ולדעת ר' ישמעאל התקנה המקורית לא התבטלה. וראה תוספות יום טוב יומא ו, ח. ראה גם ראש השנה לא ע"ב שלדעת ר' נחמן בר יצחק היא מתקנת ר' יוחנן בן זכאי. ראה גם ירושלמי יומא ו, ה המתאר את המנהג הקדום עם שינויים משמעותיים לעומת הבבלי (להלן הערה 10), וכן מדרש 'פתרון תורה' (נדפס בספר 'תורה שלמה' פרשת אחרי מות עמ' כג).
 6. ראה גם שערי היכל יומא (מערכה פז) הדין במצוות לשון של זהורית, מקורה וטעמיה; וראה גם מאמרו של הרב אורי רדמן, "לשון של זהורית – קשירתה בראש השעיר המשתלח כחלק ממהות עבודת השעיר" (מעלין בקודש, גיליון כו) הדין בהרחבה במהות הלשון של זהורית ובקשירתה בראש השעיר דווקא. שני מאמרים אלו עוסקים בקצרה גם בשאלות הנידונות במאמר זה בהרחבה. ראה גם מאמרו של הרב אברהם סתיו, "תפקיד הלשון של זהורית בעבודת יום הכיפורים" (מעלין בקודש, שם) העוסק במהות מצוות הלשון בהיבט הרעיוני.

לשון של זהורית – אחת או שתיים?

אמר רבי יצחק: שתי לשונות שמעתי, אחת של פרה ואחת של שעיר המשתלח. אחת צריכה שיעור, ואחת אינה צריכה שיעור, ולא ידענא הי מינייהו. אמר רב יוסף: ניחזי אנן, של שעיר המשתלח דבעי חלוקה – בעי שיעור, ושל פרה דלא בעי חלוקה – לא בעי שיעור.⁷

משמע לכאורה, שהגמרא מבינה שהלשון האמורה במשנה, זו שניתנת לסימן על ראש השעיר, היא הלשון הטעונה חלוקה. רש"י במקום מפרש שהחלוקה משמעותה חלוקת הלשון בין הסלע לקרני השעיר,⁸ ומשמע שמדובר באותה הלשון, ואכן הריטב"א והמאירי במקום מפרשים באופן פשוט שמדובר על אותה לשון. אולם הר"י מלוניל מפרש שאת הלשון מחלקים בין השעיר המשתלח לבין השעיר לה', ולפירושו אין ראייה מסוגיית הגמרא שמדובר באותה הלשון.⁹

מאידך, מאחר שמהברייתא המובאת לעיל מתבאר שהמנהג הקדום היה לתלות את הלשון על פתח האולם, ורק תקנה מאוחרת העבירה אותה למדבר, הרי שבהנחה שהלשון הניתנת לסימן הייתה גם בזמן התקנה המוקדמת, מוכרחים לומר שבזמן המנהג הקדום היו שתי לשונות. ממילא גם לאחר שהשתנה המנהג אפשר שעדיין המשיכו להשתמש בשתי לשונות: לשון אחת שניתנה לסימן שניתנה בראש השעיר גם בזמן המנהג הקדום ולשון שנייה המלבינה שבתחילה ניתנה על פתח האולם ולאחר מכן הועברה למדבר. אם לא נפרש כך, צריך יהיה לומר שלאחר שביטלו את התקנה המוקדמת, איחדו את שני התפקידים ללשון אחת.¹⁰

ג. שיטת תוספות ישנים

מקור נוסף השייך לעניין הוא המשנה בשקלים המפרטת את הדברים הנרכשים מכספי תרומת הלשכה לעומת אלו הנרכשים משיירי תרומת הלשכה:

7. יומא מא ע"ב.

8. רש"י שם ד"ה דבעי חלוקה.

9. הריטב"א ציין לפירושו אך כתב שפירוש רש"י מחוור יותר.

10. במאמרו של הרב אורי רדמן מסיק שלדעת הירושלמי היו שתי לשונות, ומדבריו נראה שזאת דעת הירושלמי גם לאחר שבוטל המנהג הקדום. זאת מפני הדברים הבאים: "בראשונה היו קושרין אותו בחלונותיהן ויש מהן שהיה מלבין ויש מהן שהיה מאדים, והיו מתביישין אלו מאלו, חזרו וקשרו אותו בפתחו של היכל, ויש שנים שהיה מלבין ושנים שהיה מאדים, חזרו וקשרו אותו בסלע" (ירושלמי, יומא ו, ה). אין הדברים מוכרחים שכן, כאמור, גם לפי הבבלי חייבים לומר שבזמן המנהג הקדום היו שתי לשונות, ולדעות שלאחר התקנה הייתה רק לשון אחת מוכרחים לומר שלאחר התקנה איחדו את תפקידי הלשון ללשון אחת. מסקנה זו תיתכן גם לדברי הירושלמי.

פרה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית באין מתרומת הלשכה. כבש פרה וכבש שעיר המשתלח ולשון שבין קרניו ואמת המים וחומת העיר ומגדלותיה וכל צורכי העיר באין משירי הלשכה. (משנה, שקלים ד, ב)

הרא"ש בפירושו למשנה זו כותב: "ולשון של זהורית – שני תולעת שמשליכין לתוך שריפת הפרה, וכן עץ ארז ואזוב, אלא שהזכיר הלשון לבדו לחלק בין לשון זה ללשון של שעיר המשתלח", וכדבריו נקט הרע"ב וכמה מפרשני הירושלמי.¹¹

אולם תוספות ישנים גרסו אחרת במשנה בשקלים:

פרה ולשון של זהורית שבראש שעיר המשתלח באין מתרומת הלשכה, כבש פרה וכבש שעיר המשתלח ולשון שבין קרניו באין משירי הלשכה. (תוס' ישנים, יומא סח ע"א ד"ה חולק)¹²

לגרסתם היו שתי לשונות, את הלשון שהיו קושרים בראשו לסימן קנו מכספי תרומת הלשכה, מפני שהיא צורך הקרבן שלא יתערב, ולכן באה מהכסף המוקדש לקרבנות ציבור; ואילו את הלשון השנייה שהיו קושרים קודם שילוחו לצוק הביאו משירי הלשכה, מפני שאין בה צורך הקרבן אלא רק יש בו פרסום הנס של מחילת העוון.¹³ כך גם דעת הסמ"ג בתיאור עבודת יום הכיפורים: "ומה היה עושה חולק לשון של זהורית שבקרניו חציו היה קושר בסלע וחציו היה קושר בקרניו, ושנינו במסכת שקלים שזה הלשון היה בא משירי הלשכה, ולשון של מעלה [הנזכר קודם שנעשה לסימן] שנקשר בראשו היה בא מתרומת הלשכה".¹⁴

11. רבנו משולם ותלמיד רבנו שניאור ברבי משולם (הרשב"ש) על ירושלמי שקלים ד, ב.
 12. וראה גם ילקוט שמעוני (כי תשא, שפו) שגורס כגרסת התו"י. וראה דק"ס שקלים פרק רביעי אות ג. בכך תוספות ישנים עונה על השאלה כיצד הותר לעבור על איסור מחמר ולהביא את הלשון על השעיר במדבר. לשיטתו את הלשון שחולקים בסלע הביאו לצוק כבר מאתמול שהרי הלשון שנחלקה איננה זו שנקשרת בראשו בזמן ההגרה. (וראה בספר שערי היכל יומא מערכה פז בעניין המלאכות הנעשות בלשון של זהורית).
 13. שקל הקודש, שקלים ד, א, ביאור הלכה ד"ה לשון.
 14. סמ"ג עשה רט [אך ראה לשונו בעשה מה שכתב כלשון הרמב"ם להלן]. כך גם דעת תוספות הרא"ש יומא סז ע"א (לכאורה שלא כדעת הרא"ש בשקלים לעיל) וכן דעת תלמיד הרשב"א בסדר העבודה שלו.

לשון של זהורית – אחת או שתיים?

לפי זה צריך לומר, שלדעת התוספות ישנים, הגמרא האומרת שהלשון "בעי חלוקה" אינה דנה על הלשון הניתנת לסימן אלא על משקל הלשון שבפרק ששי, ובכל זאת הסוגיה נקבעה כאן, אגב אזכור הלשון במשנתנו, והדבר דחוק.¹⁵

עוד צריך לומר לשיטתם, שהלשון הנקשרת בראש השעיר אינה חלק מעבודת השעיר, ואינה אלא לפרסם את כפרת העוונות, ולכן אינה באה אלא משיירי הלשכה, ואילו הלשון הניתנת לסימן, כיון שהיא צורך הקרבן באה מתרומת הלשכה.¹⁶

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פוסק את הדברים הבאים:

והעומר ושתי הלחם ופרה אדומה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית שקושרין בין קרניו כל אלו באין מתרומת הלשכה. (רמב"ם, שקלים ד, א)

בהמשך (הלכה ח) כותב הרמב"ם שכבש פרה וכבש שעיר המשתלח באים משיירי הלשכה אך לא מזכיר דבר בעניין לשון של זהורית שבאה משיירי הלשכה, שלא כמו הנזכר במשנה שלפנינו, ואף לא כפי הגרסה שהובאה בתוספות ישנים. המשנה-למלך (שקלים, שם) אכן כתב שיש טעות סופר ויש למחוק בהלכה א את המילים "שקושרין בין קרניו", ולשיטתו, כוונת הרמב"ם ללשון שמשליכים לתוך שרפת הפרה, כפירוש הרא"ש והרע"ב, לעיל. אלא שלפי זה נאלץ המל"מ להגיה את הרמב"ם גם בהמשך, והדבר מעט דחוק, וכפי שמסיים המל"מ "והדבר צריך תלמוד", ואף בספר מעשה רוקח כתב על דברי המל"מ: "ואני הצעיר חפשתי בכל הנוסחאות שיש לפנינו ובכת" ובכולם כתוב כנוסחתנו".

ואמנם בדקדוקי סופרים על מסכת שקלים כתב שבמשנה שהייתה לפני הרמב"ם לא נזכר בסיפא "לשון שבין קרניו", ורק ברישא בין הדברים שבאים מתרומת הלשכה נזכר "לשון של זהורית".¹⁷

בפירוש שקל הקודש (להגר"ח קנייבסקי) על הלכות שקלים כתב שגם לדעת הרמב"ם ישנן שתי לשונות, כשיטת תוספות ישנים, אלא שלדעתו הרמב"ם סובר שהלשון הנזכרת ברישא היא הלשון שבין קרניו והיא באה מתרומת הלשכה משום

15. נוח יותר היה לומר שתו"י מפרשים את לשון הגמרא 'בעי חלוקה' כדברי הר"י מלוניל המפרש חלוקה בין השעיר המשתלח לבין השעיר לה', אולם תו"י עצמם (ד"ה של שעיר) דוחים פירוש זה ונוקטים כפירוש רש"י.

16. שקל הקודש שם.

17. דקדוקי סופרים, שקלים פרק ד אות ד (עמוד 30).

שיש בה צורך קרבן, וכל שכן הלשון שניתנה לסימן.¹⁸ אולם נראה באופן פשוט שאין צורך לפרש את הרמב"ם על פי שיטת תוספות ישנים שהיו שתי לשונות, ולשיטתו הלשון שנקשרה בראשו לסימן היא זו שנחלקה ונקשרה בסלע בעת שילוח השעיר למדבר. ראיה לדבר מדבריו בהלכות עבודת יום הכיפורים (ג, ד) שם כותב הרמב"ם: "וקושר לשון של זהורית משקל שתי סלעים בראש שעיר המשתלח", הרי שמפרש שהלשון הניתנת לסימן בראש השעיר היא זו שצריכה להיות במשקל שתי סלעים כדי שיהיה בה כדי חלוקה כדברי הסוגיה ביומא בפרק רביעי, ושלא כפירוש תוספות ישנים,¹⁹ והיא הלשון המוזכרת בהמשך דבריו בהלכה ז: "חולק לשון של זהורית שבין קרניו", ולא מזכיר שזו לשון אחרת, וברור מרציפות דבריו שבאותו לשון מדובר.

בספר שקל הקודש (שם) מפרש שגם רע"ב וסיעתו סוברים שיש שתי לשונות ושתיהן באות משיירי הלשכה, אבל נראה שגם כאן אין צורך בכך, שהרי אינם גורסים במשנה בשקלים כגרסת תוספות ישנים. יש לציין שהפרשנות שלשון של זהורית היא הלשון הנשרפת עם הפרה הוא פירוש מחודש שכן בשום מקום בדברי חז"ל לא מצאנו שהלשון הנזכרת בפרה נקראת נקראת 'לשון של זהורית'. הניסוח המקובל הוא 'שני תולעת'.²⁰ יתירה מזו, התוספתא בשקלים בפרק ב' קובעת: "מזבח הזהב וכלי שרת בגדי כהנים ובגדי כהן גדול עץ ארז ואזוב ושני תולעת באין משיירי הלשכה". הרי שהניסוח הוא 'שני תולעת', ובשונה מהמשנה, על פי פירוש הרא"ש והרע"ב, הרי שהתוספתא סוברת שתולעת השני באה מכספי שיירי הלשכה ולא מתרומת הלשכה, ולשיטתם צריך לומר שהתוספתא חולקת על המשנה. ואם באמת סברו שהיו שתי לשונות בעבודת יום הכיפורים לא היו נזקקים לפירוש מחודש זה. לכן נראה שגם הרע"ב וסיעתו סוברים שהלשון שהייתה ניתנת לסימן היא הלשון שהייתה נקשרת בסלע,²¹ אלא שחולקים על הרמב"ם בעניין המקור הכספי של הלשון שהרי לשיטתם לשון שבין קרניו נקנית משיירי הלשכה ולא מתרומת הלשכה.

18. שקל הקודש אות יח וכתב שכן דעת המאירי. וראה ביאור הלכה שם ד"ה לשון.
 19. ואף לא כפירוש הר"י מלונגיל לעיל, שהרי אם כן היה צריך לפרש שמחלק את הלשון בין השעיר לה' לבין השעיר המשתלח. מלבד זאת, לשיטת הרמב"ם כלל לא ברור שהיו קושרים לשון גם על השעיר הפנימי, וראה רמב"ם, עבודת יום הכיפורים ג, ד ובנו"כ.
 20. ראה למשל משנה פרה ג, י; תוספתא מנחות ו; יומא מא ע"ב; סוטה טו ע"ב; קידושין נז ע"א ועוד, בכל המקומות הללו הניסוח הוא 'שני תולעת'.
 21. אמנם תוספות הרא"ש ביומא כתבו כדעת תוספות ישנים, אך הרא"ש במסכת שקלים לא פירש כשיטתם, וצ"ע. ומכל מקום בדעת הרע"ב בוודאי אין הכרח לומר שהיו שתי לשונות.

ה. מנין היו קונים את הלשון של זהורית

אגב הביורור כמה לשונות היו, למדנו מאיזה כסף של ההקדש היו קונים את הלשון של זהורית. לדעת הרע"ב וסיעתו הלשון שבאה לצורך שרפת הפרה באה מתרומת הלשכה והלשון של זהורית באה משיירי הלשכה.²² לדעת הרמב"ם והמאירי לשון של זהורית באה מתרומת הלשכה,²³ ונראה שלדעתו גם הלשון שבאה לשרפת הפרה באה מתרומת הלשכה כדין הפרה עצמה.²⁴ לדעת תוספות ישנים וסיעתם הלשון הניתנת לסימן באה מתרומת הלשכה מפני שנחשבת צורך קרבן, והלשון הנקשרת בסלע באה משיירי תרומת הלשכה מפני שאין בה צורך הקרבן עצמו.

כאן המקום לציין שיש פירוש נוסף על המשנה בשקלים, פירוש הריבב"ן, הסובר שהמשנה עוסקת בלשון על פי שני המנהגים: הקדום והמאוחר. הלשון של זהורית שבאה מתרומת הלשכה היא הלשון שהיו שמים בפתח האולם על פי המנהג הקדום, והלשון הנזכרת בסיפא שבאה משיירי הלשכה היא הלשון שבין קרניו.²⁵ יש מהאחרונים שנקטו בחילוק זה כדי לפרש את שיטת הרמב"ם.²⁶

שיירי הלשכה	תרומת הלשכה	
כבש פרה וכבש שעיר המשתלח ולשון שבין קרניו	פרה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית	משנה שלפנינו
כבש פרה וכבש שעיר המשתלח	פרה אדומה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית שבין קרניו	רמב"ם ומאירי
לשון שבין קרניו שמלבין	לשון של זהורית של שרפת הפרה	רע"ב; רא"ש; רבנו משולם; תלמיד הרשב"ש
כבש שעיר ולשון שבין קרניו שמלבין	פרה ולשון של זהורית שבראש שעיר המשתלח לסימן	תוספות ישנים ותוספות הרא"ש, סמ"ג
לשון שבין קרניו	לשון שבפתח האולם	ריבב"ן

22. לדעת שקל הקודש הנזכר היו שתי לשונות גם לשיטת הרע"ב ושתיהן היו באות משיירי הלשכה.
23. לדעת שקל הקודש הנזכר היו שתי לשונות גם לשיטת הרמב"ם ולדבריו שתיהן באות מתרומת הלשכה.
24. ונראה שאינו סובר כדעת התוספתא בשקלים שהובאה לעיל ש'שני תולעת' בא משיירי הלשכה, אחרת היה מציין זאת.
25. ריבב"ן שקלים ד, ב (דף י ע"ב).
26. ראה מרכבת המשנה על הרמב"ם (שקלים ד, א) שכותב שלדעת הרמב"ם לעתיד לבוא יחזור הדבר שיתלו את הלשון על פתח האולם, שלא כתקנת ריב"ז המוזכרת ב"ה לא ע"ב, מפני שכאשר ייבנה המקדש יחזור הדבר ליושנו (כדברי הרמב"ם בהלכות לולב ז, טו: "ותקנה זו עם כל התקנות שהתקין רבן יוחנן בן זכאי משחרב בית המקדש כשיבנה בית המקדש יחזרו הדברים לישנן"), ולכן פסק שהלשון באה מתרומת הלשכה שכן דיבר על ההלכה לעתיד לבוא.

ו. סיכום

במשניות ביומא נזכרת הלשון של זהורית בשני מקומות, פעם אחת נקשרת לסימן ופעם אחרת נקשרת לצורך פרסום מחילת עוונותיהם של ישראל, על פי המנהג הקדום הנהוג במקדש שתי לשונות היו: אחת לסימן על השעיר ואחת לפרסום עוונות בשער האולם. לאחר שבוטלה התקנה, לרוב שיטות הראשונים מדובר באותה הלשון (רמב"ם; רש"י; רע"ב וסיעתו), וכך עולה מפשטות הסוגיה ביומא (מא ע"ב). יש שחולקים, על פי גרסה אחרת במשנה במסכת שקלים, ולדעתם גם לאחר שבוטל המנהג הקדום, היו שתי לשונות, לשון אחת הייתה נקשרת לסימן בראש השעיר המשתלח, ולשון אחרת, שמשקלה שני סלעים, הייתה נקשרת בסלע ובשעיר ומלבינה בשעת דחיית השעיר (תוספות ישנים וסיעתם).

הלשון נקנתה מכספי תרומת הלשכה (רמב"ם), ויש אומרים שנקנתה משיירי תרומת הלשכה (רע"ב וסיעתו; ריבב"ז). לדעה שהיו שתי לשונות: הלשון שבאה לסימן – מתרומת הלשכה, והלשון שנקשרה בסלע ומלבינה – משיירי תרומת הלשכה (תוספות ישנים).